

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

بررسی اهمیت خاک و کشاورزی در قرآن و روایات اسلامی

رقیه خاقانی*

دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، استادیار گروه خاکشناسی، دانشکده کشاورزی، رودهن، ایران

roghaye.khaghani@gmail.com

چکیده

خاک یکی از مهم ترین عوامل تولید و موثر در زندگی اجتماعی و اقتصادی بشر است؛ چرا که بستر اصلی کشت و کار و ماده همه ی محصولات کشاورزی است. سبزه ها، میوه ها، دانه ها و هزاران گیاه دیگر از دامن خاک و با تلاش کشاورزان برمی خیزند. کشاورزی پیشه ای بسیار مهم که بشر برای بقای عمر خود، نیازمند به آن است. خداوند متعال خاک را به گونه ای آفریده و ویژگی هایی بدان بخشیده که اگر آدمی در پرتو مدیریت دقیق و سنجیده، از خاک خوب بهره ببرد، می تواند بسیاری از نیازهای خود را تأمین کند. خاک عنصر ارزشمند طبیعی و بستری مناسب برای کشاورزی می باشد که قوانین بسیار دقیق، پیچیده و شگفت انگیز رابطه آب، خاک و گیاه و رویش و پوشش نباتات، آیت هستی پروردگار و گروهی از صفات اوست. قرآن کریم انسان را بر اهمیت و فضیلت خاک و کشاورزی و سودمندی آن ها واقف ساخته و منزلت کشاورزان را به مردم نمایانده و پیامبر و امامان معصوم این راه را به فرجام رساندند و با تعابیر رسا و بی مانند ارزش خاک و اهمیت کشاورزی را برای مردم گفته اند. کشاورزی یکی از بهترین روش های خدمت رسانی به مردم و فراهم کننده زمینه هایی برای آبادی کره زمین می باشد که اسلام و قرآن انسان ها را به این امر متوجه می سازد. ما در این نوشتار برآنیم تا به بررسی و بیان جایگاه خاک و کشاورزی، رابطه این دو با توحید و خداشناسی، و ارزش و اهمیت این عناصر دز اسلام پرداخته ایم.

واژه های کلیدی: قرآن، روایات، خاک، کشاورزی، آبادی

مقدمه

چه زیبا و دیدنی است هنگامی که دهقان و کشاورز بیل بر دوش به گاه غروب خورشید با چهره ای خسته اما امیدوار و با نشاط از سر زمین به خانه بازمی گردد و شبانگاه که بر کنار سفره می نشیند ناخودآگاه به خود می بالد که از رزق حلال می خورد و آنچه بر سفره دارد حاصل تلاش های بی پایان و عرق های ریزانی است که از بام تا شام داشته و با بهره وری از آب و خاک توانسته به محصولی دست یابد که غذای او و بسیاری از هموعانش را فراهم می آورد و سبب بقای حیات آنان می شود. می توان گفت کشاورزان گنجینه های خداوند بر روی زمین اند؛ چه از آب و خاک، دانه ها، میوه ها، گلها و گیاهانی بر می آورند که از سویی خوراک و بخشی از پوشاک و دیگر نیاز مندی های آدمیان را فراهم می آورد و از طرفی به زمین، زیبایی و طراوت می بخشد و به آدمیان شادابی و امید. (حسینی، ۱۳۸۲، ص ۱۴۸) از اینرو می توان گفت، یکی از پسندیده ترین کارها در میان تمام ملل

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

و ادیان، کشاورزی است؛ چنانچه تمام ادیان الهی کشاورزی را شغلی مقدس دانسته و پیشوایان مذهبی در هر عصر، علاوه بر آنکه خود با کمال علاقه‌مندی به کار کشاورزی اشتغال داشته‌اند، مردم را نیز به این کار وادار می‌ساختند. آباد کردن زمین که خواسته خداوند بزرگ است و همچنین بهره‌برداری از منابع و ذخائر آن، به صورتهای مختلف میسر است و یکی از بهترین طرق آنکه در روایات اسلامی نیز مورد تشویق و ترغیب قرار گرفته، مسئله کشاورزی است. قرآن کریم با این که کتابی اقتصادی نیست، ولی در آیات فراوانی انسان را به تلاش بر روی زمین در راه آبادانی بیشتر و بهره رساندن به دیگران دعوت و راهنمایی کرده است. در بعضی آیات جریان کشت و رویدن گیاهان از زمین به عنوان نمونه ای از قدرت الهی و مایه بصیرت و آگاهی انسان ها معرفی شده است و نکته کلیدی و اساسی این است که خداوند خود را زارع و رویاننده گیاهان و محصولات کشاورزی معرفی کرده و انسان ها را به تدبیر در این مسئله فراخوانده است. از آیات قرآن و روایات، افزون بر فضیلت کشاورزی به دست می آید که منابع طبیعی به عنوان بستری برای کشاورزی از نعمت های بزرگ الهی است. آب، خاک، بارش باران و رویش گیاهان رابطه ای بسیار پیچیده و دقیق دارند که تاامل در آن ها می تواند آدمیان را به قدرت، علم و حکمت الهی رهنمون سازد. قرآن بشر را از چهارده قرن پیش به اهمیت و ارزش منابع در زندگی انسان و از جمله کشاورزی توجه داده است. این کلام آسمانی جاودانه، هر آنچه در مورد کشت و کشاورزی می باشد ذکر کرده و انسانها را به تأمل در آنها فرا خوانده است. پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به سوالات از این قرار است: (۱) کشاورزی و خاک چه منزلتی در اسلام و قرآن دارد؟

(۲) کدام آیات در قرآن کریم، به مسأله خاک شناسی و کشاورزی اشاره دارند؟

(۳) آیا خاک و کشاورزی ارتباطی به خدانشناسی و توحید دارند؟ چگونه؟

و سوالاتی از این قبیل که به نظر می رسد تحقیقی در این خصوص تا به امروز صورت نگرفته است و از اینرو این مطالعه یک مطالعه جدید و نو به نظر می رسد.

خاک منشأ حیات و خلقت انسان

خاک قسمت سطحی پوسته زمین است که بر اثر عوامل مختلف فیزیکی، شیمیایی و حیاتی به وجود می آید. تنها سنگ نیست که خاک را به وجود می آورد، بلکه در تشکیل خاک، عوامل دیگری نیز موثر است که به هیچ وجه به سنگ ارتباطی ندارند و اگر جز این بود، در آن صورت علم خاک شناسی قسمتی از علم سنگ شناسی می بود. (کردوانی، ۱۳۸۷، ص ۴۱) انسان سرآمد تمام مخلوقات و آفریده شده از گل و خاک می باشد. قرآن کریم در سوره مبارکه هود/۶۱ و النجم/۳۲ منشأ خلقت انسان را زمین می داند که می توان گفت این تعبیر، تعبیری استعاره‌ای هستند، یعنی همانطور که گیاه از مواد زمینی می روید و رشد می کند، شما نیز همان مواد زمین بودید که خداوند به شما حیات بخشید، یعنی هنگامی که شما خاک بودید، خدا در خاک شما روح دمید و به صورت انسان در آمدید. لذا منشأ پیدایش انسان تراب که آن نیز بخشی از زمین است، می باشد. (مصباح یزدی، ۱۳۸۸، ص ۳۲۷) هم چنین در سوره مبارکه سجده/۷ و ۸ می فرماید: "... وَبَدَأْ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ... وَخَلَقَ الْإِنْسَانَ رَأْسًا وَعُنُقًا... وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ... وَخَلَقَ الْإِنْسَانَ رَأْسًا وَعُنُقًا... وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ...". طبق دیدگاه طباطبایی، مراد از انسان در آیه شریفه، فرد فرد آدمیان نیست، تابگویی خلقت فرد فرد از گل نبوده، بلکه مراد نوع آدمی است، می‌خواهد بفرماید: مبدأ پیدایش این نوع گل بوده، که همه افراد

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

منتهی به وی می‌شوند، و خلاصه تمامی افراد این نوع از فردی پدید آمده‌اند که اواز گل خلق شده، چون فرزندان از راه تناسل و تولد از پدر و مادر پدید آمده‌اند و مراد از آن فردی که از گل خلق شده آدم و حوا (ع) است. دلیل گفتار ما این است که دنبال جمله مورد بحث می‌فرماید: "ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ"، یعنی سپس نسل او را از آبی بی‌مقدار خلق کرد، و این تعبیر می‌فهماند که منظور از مبدأ خلقت انسان، همان اولین فردی است که از گل خلق شده، نه فرد فرد انسان‌ها، که از آبی بی‌مقدار خلق شده‌اند، تا معنای چنین شود که خدا ابتدای انسانهای مخلوق از آب بی‌مقدار را، از گل قرارداد. زیرا اگر مراد این بود جاداشت بفرماید: "ثُمَّ جَعَلَهُ سُلَالَةً مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ - سپس همان انسان را سلاله و خلاصه‌ای کرد از آبی خوار و بی‌مقدار"، و دیگر حاجت به ذکر نسل نبود، چون کلمه نسل به معنای ولادت و جاداشدن فرزندان پدر و مادر است، و مقابله بین "بدء خلق" و بین "نسل" به خوبی می‌فهماند که مراد از انسان نوع است، که ابتدای خلقتش از گل، و نسلش از آب مهین است. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۶، ص ۳۷۳) به عبارتی، آفرینش انسان را از گل آغاز نموده و او خلقت آدم بود که از خاک گل ساخته شد و خشک گردید و سپس روح بر او دمیده و زندگی یافت. سپس نسل انسان یعنی فرزندان آدم را از سلاله قرارداد و «سلاله» به قطرات آب صاف شده‌ای که از چیزی بریزد گفته می‌شود و در اینجا مقصود نطفه مرد است و بدین جهت که از صلب مرد ریزش می‌کند از او سلاله تعبیر شده است. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۹، ص ۲۱۲) خداوند آغاز آفرینش انسان را از گل قرارداد تا هم عظمت و قدرت خود را نشان دهد که آن چنان مخلوق برجسته‌ای را از چنین موجود ساده و کم ارزشی آفریده و آن "دل‌آویز" نقش را از "ماء و طینی" خلق کرده و هم به انسان هشدار دهد که تواز کجا آمده‌ای و به کجا خواهی رفت. پیدا است این آیه سخن از آفرینش "آدم" می‌گوید، نه همه انسانها، چرا که آدم و نسل او در آیه بعد مطرح است، و ظاهر این آیه دلیل روشنی است بر - خلقت مستقل انسان و نفی فرضیه تحول انواع (لا اقل در مورد نوع انسان). این معنی با توجه به آیه ۵۹ / آل عمران روشنتر می‌شود، آنجا که می‌فرماید: "إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ؛ آفرینش عیسی بدون وجود پدر چیز عجیبی نیست همانند آفرینش آدم است که او را از خاک آفرید". و در سوره حجر / ۲۶ می‌فرماید: "وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ؛ ما انسان را از گل خشکیده که از گل بدبوی آفریده شده بود گرفتیم". از مجموع آیات چنین استفاده می‌شود که آفرینش آدم به صورت یک خلقت مستقل، از خاک و گل به وجود آمده است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۷، ص ۱۲۵) از مجموع این دسته آیات چنین برمی‌آید که ماده‌ی نخستین آفرینش انسان گلی خشک و سرشته بوده است. همانطور که حافظ می‌نویسد:

دوش دیدم که ملائک در میخانه زدند / گل آدم بسرشتند و به پیمان زدنند. "حافظ"

به اعتقاد نگارنده، جهان از سوی خداوند آفریده شده و تمام خواص موجودات را خدا به آنها اعطا کرده و در تمام مراحل از خداوند افاضه فیض بر آنها می‌شود و آغاز آفرینش از خاک و ادامه نسل از آبی پست و بی ارزش که از صلب مرد خارج می‌شود که کسی برای آن نطفه ارزشی قائل نشده پولی نمی‌دهد و تنها ارزشش در آن است که بعد از رشد و حیات دارای علم و عمل شود به جامعه خدمت کند. خاک با تمام هستی اش خمیرمایه انسانی شده است که می‌تواند به بالاترین مقام قرب الهی برسد، آن کس که از خاک چنان موجود زنده شگرفی بیافریند شایسته هرگونه ستایش و تقدیر است.

فضیلت خاک و کشاورزی در قرآن و روایات

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

قرآن کریم همواره انسان ها را به تدبیر و تأمل در هستی فرا می خواند و خاک و کشاورزی را لطف بیکران حق برای بشر دانسته و در آیات متعددی به این امور اشاره کرده است. از جمله در سوره مبارکه انعام/۹۹ می فرماید: "وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالرُّمَّانَ مِثْثَهَا وَغَيْرَ مَثْثَهَا نَظَرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَ يُعْجَبُ لِنَفْسِهِ إِذِ اتَّخَذَ لَهَا نَصْرًا وَمِنْ ثَمَرِهِ لَقَوْمٌ يُؤْمِنُونَ؛ اوست که از آسمان آبی نازل کرده است که رویش هر چیزی بدان پدید آورده ایم و از جمله سبزه های پدید آورده ایم که از آن دانه های روی هم چسبیده پدید می آوریم و از نخل، از طلوع آن، خوشه های نزدیک و باغها، از تاکها و زیتون و انار، بوجود آورده ایم که بیکدیگر مانند و ناهمانند هستند. هنگامی که ثمر می دهد، به میوه آن ورسیده شدن آن بنگرید. که در اینها برای آنان که ایمان دارند، نشانه هاست." یا اینکه در سوره مبارکه ق / ۹ می فرماید: " وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ؛ و از آسمان، آبی پر برکت فرستادیم و بدان باغها و دانه های روشدنی رویانیدیم." یعنی: از آسمان، باران های پر منفعت فر فرستادیم و به وسیله این آبها رویانیدیم باغهایی را که در آن انواع و اقسام میوه های لذیذ وجود دارد. (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲۳، ص ۲۴۳) و یا در سوره مبارکه ابراهیم/۳۷ می فرماید: " رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْنِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ؛ پروردگارا! من (یکی) از ذریه امراد روادی (ودره ای بی آب و) بی گیاه، در کنار خانه گرمی و با حرم تو ساکن ساختم. پروردگارا! (چنین کردم) تا نماز برپادارند، پس دل های گروهی از مردم را به سوی آنان مایل گردان و آنان را از ثمرات، روزی ده تا شاید سپاس گزارند." هم چنین در سوره مبارکه دخان/۲۶ می فرماید: " وَزُرُوعٍ وَ مَقَامٍ كَرِيمٍ؛ و کشتزارها و خانه های نیکو" و آیات دیگری که همگی بیانگر اهمیت کشاورزی و خاک می باشند. نظیر (سوره انعام/۱۴۱)، (نبا/۱۴ و ۱۵)، (عبس/۲۴ و ۳۲)، (زمر/۲۱)، (سجده/۲۷)، (یس/۳۳) و... از این آیات این نکته به دست می آید که میان بارش باران، خاک و رویش و پویش گیاهان ارتباط عمیقی وجود دارد و خداوند آدمیان را به تأمل در این نظام شگفت انگیز فرا می خواند.

در روایات نیز، کشاورزی شغلی بسیار ارزشمند و مورد عنایت خدای متعال و قابل توجه در زندگی پیامبران الهی بوده است. در حدیثی از امام صادق (ع) آمده است: کشاورزان گنج های خدا در زمین هستند و در میان کارها هیچ کاری نزد خدا محبوب تر از کشاورزی نیست و خداوند هیچ پیامبری را بر نیانگیخت مگر آنکه کشاورز بود، به جز ادريس (ع) که خیاط بود. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص ۴۲)

امام باقر (ع) در حدیثی می فرماید: بهترین کارها کشاورزی است؛ آن را می کاری و نیکوکار و بدکار از آن می خورند. نیکوکار می خورد و برایت از خدا آمرزش می طلبد و بدکار می خورد و آنچه خورده او را لعن و نفرین می کند و چرندگان و پرندگان نیز از آن بهره مند می شوند. (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۲۶۰) امام صادق (ع) در فرمایشی به غلام خود "مصاف" فرمودند: برای خود باغ یا کشتزاری فراهم کن، زیرا هر گاه بلا و مصیبتی نازل شود و مرد بداند پشتوانه ای دارد که با آن خانواده اش تأمین می شود، تحمل گرفتاری و جان کندن برای او آسان می گردد." (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۹۲) پیشوایان معصوم (ع) علاوه بر این که خود در عرصه تولید و تلاش های اقتصادی پیشگام بودند، از تولیدکنندگان و کشاورزان حمایت می کردند و به آسیب دیدگان و ورشکستگان و قرض دارانی که زندگی اقتصادی آنها به دلیل مشکلات طبیعی مختل شده بود، کمک های فراوانی می کردند.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

امام علی(ع) به تولیدکنندگان و کشاورزان عنایت ویژه‌ای داشت. امام صادق(ع) در این باره می‌فرماید: امیرمؤمنان همیشه به عمال و کارمندانشان سفارش کشاورزان را می‌نمود. (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۳، ص ۲۱۶)

امام موسی کاظم(ع) از کشاورزان و تولید کنندگان مدینه زیاد حمایت می‌کرد، شخصی می‌گوید: در نزدیکی مدینه صیفی کاری داشتم. موقعی که فصل برداشت محصول نزدیک شد، ملخ‌ها آن را نابود کردند. من خرج مزرعه را با پول دو شتر بدهکار بودم. نشسته بودم و فکر می‌کردم. ناگهان امام موسی بن جعفر(ع) را دیدم که در حال عبور از آنجا بود و مرا دید. فرمود: چرا ناراحتی؟ عرض کردم: به خاطر این که ملخ‌ها کشاورزی مرا نابود کرده‌اند. حضرت فرمود: چقدر ضرر کرده‌ای؟ عرض کردم: یک صد و بیست دینار با پول دو شتر. حضرت به غلام خود فرمود: یک صد و پنجاه دینار به او بده سی دینار سود به اضافه اصل مخارج و دو شتر هم به وی تحویل بده! آن مرد می‌گوید: وقتی این کمک را تحویل گرفتم، عرض کردم: وارد زمین من شوید و در حق من دعا کنید. حضرت وارد زمین شد و دعا کرد. سپس از رسول خدا(ص) نقل کرد و فرمود: از بازماندگان مشکلات، محکم نگهداری کنید. (خطیب بغدادی، بی تا، ج ۱۵، ص ۱۶)

از امام صادق(ع) در جای دیگر می‌فرماید: کشاورزان گنج‌های مردم اند آنان (دانه‌های) پاکیزه‌ای را می‌کارند که خداوند آنها را از زمین بیرون می‌آورد و روز قیامت بهترین مقام و نزدیک ترین منزلت را دارند و به آن‌ها (مبارک) می‌گویند. (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۲۶۱) رسول الله (ص) هنگام وفات به علی(ع) فرمود: ای علی کشاورزان نباید در حضور تو مورد ستم قرار گیرند (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۷، ص ۱۵۴)

بدین سان پیشوایان معصوم به مسؤولان و افراد جامعه می‌آموزند که چگونه به کمک کشاورزانی که زراعت آنها دچار خسارت شده است، بشتابند و از خداوند برای آنان طلب رحمت و برکت و دعا کنند. بی شک، انتخاب این شغل و اهمیت آن در قرآن و روایات بیانگر این نکته است که خداوند نیز از این شغل رضایت دارد. چرا که این شغل شریف در بالندگی روحی و معنوی افراد نقش بسزایی دارد.

روش های علمی خاکشناسی در قرآن

بر اثر عوامل جوی و موجودات زنده، در سنگ اولیه واقع در سطحی ترین قسمت پوسته زمین، تغییراتی به وجود می‌آید و ماده جدیدی به صورت خاک فراهم می‌شود. قرآن کریم در سوره مبارکه رعد/۴ به یک سلسله نکات جالب زمین‌شناسی و گیاهشناسی که هر کدام نشانه نظام حساب شده آفرینش است اشاره کرده و می‌فرماید: "وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٍ؛ در زمین قطعات مختلفی وجود دارد که در کنار هم و در همسایگی یکدیگرند" از ظاهر آیه چنین به دست می‌آید که این قطعه‌های خاکی اگرچه در همسایگی هم قرار داشته و به هم چسبیده اند، لیکن یکنواخت نیستند و آثار یکسانی ندارند. این قطعه‌ها برخی شور و برخی شیرین، برخی نرم و برخی سفت و ... هستند و از همه آن‌ها آثار و برکات گوناگون و متنوعی برمی‌آید، از خاک شور برخی از گیاهان سر برمی‌آورند (شبر، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۵۱؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۷، ص ۹۷؛ ابن هائم، ۱۴۲۳، ج ۱، ص ۲۰۱) و زمینه حیات گروهی از حیوانات و پرندگان پدید می‌آید و از خاک شیرین نیز گروهی دیگر. و همه ی خاک‌ها - هر کدام به گونه ای - می‌توانند نیازهای آدمی را

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

فراهم کنند، برای اینکه خاک محل رویش و بالندگی و تکوین معادن و برآورنده انواع دیگر نیازهای انسان از قبیل مصالح ساختمانی و ... است.

صاحب تفسیر نمونه می نویسد: باینکه این قطعات همه بایکدیگر متصل و مربوطند، هرکدام ساختمان و استعدادی مخصوص به خود دارند، بعضی محکم، بعضی نرم، بعضی شور، بعضی شیرین و هرکدام استعداد برای پرورش نوع خاصی از گیاهان و درختان میوه و زراعت را دارند، چرا که نیازهای انسان و جانداران زمینی بسیار زیاد و متفاوت است، گویی هر قطعه از زمین ماموریت برآوردن یکی از این نیازها را دارد، و اگر همه یکنواخت بودند، و یا استعدادها به صورت صحیحی در میان قطعات زمین تقسیم نشده بود، انسان گرفتار چه کمبودهایی از نظر مواد غذایی و دارویی و سایر نیازمندی های می شد، اما با تقسیم حساب شده این ماموریت و بخشیدن استعداد پرورش آن به قطعات مختلف زمین همه این نیازمندیها به طور کامل برطرف می گردد. دیگر اینکه در همین زمین باغها و درختانی وجود دارند از انواع انگور و زراعتها و نخلها و عجب این که این درختان و انواع مختلف آنها، گاهی از یک پایه و ساقه می رویند و گاه از پایه های مختلف. جالب اینکه گاه می شود که هر یک از این شاخه ها، نوع خاصی از میوه را تحویل می دهد، ممکن است این جمله اشاره به مساله استعداد درختان برای پیوند باشد که گاه باریک پایه چند پیوند مختلف می زند و هرکدام از این پیوندها رشد کرده و نوع خاصی از میوه را به ماتحویل می دهد، خاک یکی، و ریشه و ساقه یکی، اما میوه و محصولش مختلف و متفاوت است! حتی بسیاری دیده ایم که در یک درخت یا در یک شاخه، میوه هایی از یک جنس وجود دارد که طعم ها و رنگهای متفاوت دارند، و در جهان گلهای بسیاری دیده شده است که یک بوته گل و حتی یک شاخه، گلهایی به رنگهای کاملاً مختلف عرضه می کند. این چه آزمایشگاه و لابراتوار اسرار آمیزی در شاخه درختان به کار گذارده شده است که از مواد کاملاً یکسان، ترکیبات کاملاً مختلف تولید می کند که هر یک بخشی از نیازمندی انسان را برطرف می سازد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۱۱۸) به عبارت دیگری می توان گفت که در پشت پرده نظام با شکوه طبیعت، مدبر و مدیری وجود دارد که طبیعت و ذات همه چیز در برابر او خاضع اند و او هرگونه بخواهد آن ها را به جریان می اندازد. دلیل این نکته آن است که قطعه های زمین به هم چسبیده یا اینکه خاک آن ها طبیعت یکسانی دارد و در کنار هم قرار گرفته است، در آن تاکستان ها و باغ ها با انواع انگورهای مختلف می روید. قرآن از آن رو از بین آن همه میوه، انگور را انتخاب کرده است که انزور در زمره میوه هایی قرار دارد که انواع مختلف و پر شمار آن به لحاظ شکل، رنگ، طعم، اندازه، لطافت و خوبی با یکدیگر تفاوت های گاه عظیم دارند و نیز از همین خاک ها که دارنده طبیعت یکسانی هستند انواع دانه های کشاورزی که از جهت های گوناگون اختلاف بسیار با هم دارد، می روید و نیز از همین خاک با طبیعت یکسان درختان خرمایی که از یک ریشه روئیده اند و درختانی که هر یک ریشه جداگانه دارند، می روید و همه آن ها از یک آب و خاک تغذیه می شوند. (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶، ج ۸، ص ۶۳۱؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۱، ص ۲۹۵)

نویسنده معتقد است که توجه به اهمیت و جایگاه خاک می تواند بستر مناسب و در خوری برای حفاظت و بهینه سازی آن فراهم کند. لذا آدمی نباید از روی ناآگاهی، خاک را موجودی حقیر و بی ارزش بشمارد.

ارتباط خاک و کشاورزی با توحید و خداشناسی

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

جهان هستی و هر آنچه در آن است، آینه ای است که قدرت، تدبیر و حکمت خداوند را می توان در آن به وضوح مشاهده کرد. کشاورز با دیدن رستاخیز طبیعت به یاد رستاخیز آخرت افتاده و ایمان و اعتقادش به معاد راسخ تر میشود. کشاورزان که انتظار باران و رسیدن محصول درس صبر و پایداری را به آنها تعلیم می دهد، از دانه ای که پس از جوانه زدن با شکافتن زمین سخت، بیرون می آید، درس مقاومت می آموزند. اگر انسان با چشم بصیرت و با فطرتی پاک به طبیعت بنگرد اعتقادش به خدا تقویت و ایمانش بیشتر می شود. خداوند متعال در قرآن کریم در سوره مبارکه روم/۱۳ در این مورد می فرماید: "يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذَلِكَ نُخْرِجُكَ زَهِدًا رَاغِبًا زنده را از مرده بیرون آورد و مرده را از زنده. و زمین را پس از مُردنش زنده می سازد و شما نیز اینچنین از گورها بیرون شوید." یعنی "صحنه معاد" و "صحنه پایان دنیا" که یکی خروج "حی از میت" است و دیگری "میت از حی" مرتبا در برابر چشم شما تکرار می شود، بنابراین چه جای تعجب که در پایان جهان همه موجودات زنده بمیرند و در رستاخیز همه انسانها به زندگی جدیدی بازگردند؟! اما "خروج حی از میت" در مورد زمینهای مرده که بارها در قرآن برای مساله معاد روی آن تکیه شده، برای همه روشن است که در فصل زمستان زمین به صورت مرده درمی آید، نه گیاهی از آن می روید، نه گلی می خندد، و نه شکوفه ای می شکفتد، اما در فصل بهار با تعادل هوا و فرو ریختن قطرات حیات بخش باران جنبش در زمین پیدامی شود، همه جا گیاهان می رویند، گلهامی خندند و شکوفه ها بر شاخها آشکار می شوند، و این صحنه معاد است که در این جهان می بینیم. آنچه برای مامحسوس و کاملاً قابل لمس و درک است این است که موجودات مرده دائماً جزء اندام موجودات زنده می شوند و لباس حیات در تن می پوشانند، آب و غذایی که مامی خوریم موجود زنده ای نیست، اما جزء بدن ما که شد تبدیل به یک موجود زنده می شود، و سلولهای تازه ای بر سلولهای بدن ما افزوده می گردد چنان که طفل شیرخوار از همین راه به جوان نیرومند قوی پیکری تبدیل می گردد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص ۳۸۷)

کشاورز در برابر سودی که از زمین و طبیعت می برد و به شکرانه نعمت های خدادادی، بر اساس ضوابط بیان شده در کتاب های فقهی، بخشی از اموال خود را به فقیران و نیازمندان داده و با این عمل، باعث تقویت اقتصاد جامعه اسلامی می شود. وظایف دولت اسلامی در برابر کشاورزان، با توجه به دشواری کار کشاورزان و نیز اهمیت اقتصادی کار آنها برای جامعه اسلامی، همواره آنان را مورد حمایت قرار داده و از مسئولان می خواستند مراعات حال کشاورزان را در گرفتن مالیات و نیز ارائه خدمات بنمایند. توسعه کشاورزی بخش کشاورزی به دلیل آن که کمتر از دیگر بخش ها از شرایط جهانی آسیب پذیر است، هم چنین به دلیل نقشی که در تولید مواد غذایی دارد، به تحولات مناسب و ویژه نیازمند است. این بخش که تأمین کننده مواد غذایی و برخی از مواد اولیه صنایع کشور است، یک بخش مهم و حیاتی در مجموعه بخش های اقتصادی به شمار می آید. رسالت سنگین در این مورد، با توجه به ازدیاد جمعیت و اهداف رشد و توسعه اقتصادی، حرکت به سمت خودکفایی در محصولات کشاورزی و بی نیازی از واردات خواهد بود. (ابراهیمی، ۱۳۷۸، ص ۲۱)

به اعتقاد نگارنده، کشاورزان بذر می پاشند و درخت می کارند و بقیه کارها را در دست خداوند می دانند که اگر از ناحیه او عنایتی نشود، تمام تلاششان ضایع و سعی شان بی ثمر خواهد بود. به دلیل همین ارتباط ویژه ای که میان کشاورز و خاک وجود دارد، هر لحظه در انتظار هدیه ای از سوی خدا بوده و تمام زندگی و تلاششان با توکل به خداوند می گذرد. آنان چشم انتظار

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

باران از آسمان، رویش خوب گیاهان از زمین، شرایط مساعد جوی، به بار نشستن دانه ها و غیره هستند و این پیوند کار و ایمان از آنان یکتاپرستانی بزرگ می سازد.

رابطه مواد خاکی زمین با معاد و رستاخیز

خاک یک پدیده طبیعی است که عموماً در همه جا و در هر نوع شرایط آبهوایی می تواند وجود داشته باشد. و یا اینکه پوششی نسبتاً نازک و در بین قشر ضخیم سنگی زمین و کیلومترها آتمسفر بلند است باز شرط اولیه حاصلخیزی کلیه مناطق و در نتیجه یکی از شرایط مهم پیدایش حیات و تمدن مادی بر روی کره زمین است و بررسی دقیق این پدیده طبیعی که در زندگی هر موجود زنده نقش بسیار مهمی را ایفا می کند، از نظر گاه علم جغرافیا لازم و ضروری است. (کردوانی، ۱۳۸۷، ص ۴۳) اعتقاد به معاد و زنده شدن هر انسان در عالم آخرت، یکی از اصلی ترین اعتقادات در همه ی ادیان آسمانی است و انبیای الهی تأکید فراوانی بر این اصل داشته اند و برای تثبیت این عقیده در دل‌های مردم، رنج های بسیاری برده اند. به طوری که می توان گفت منشأ تبهکاریها و کج رویها فراموش کردن و یا انکار معاد و روز حساب است. (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ص ۳۴۲) یکی از مطالبی که ذهن برخی را به خود مشغول ساخته است، مسأله کمبود مواد خاکی روی زمین است. به این صورت که اگر انسان هایی که در طول تاریخ بر این کره خاکی قدم نهاده اند و انسان هایی که تا پایان دنیا قدم می نهند در نظر بگیریم، و فکر کنیم همه ی آن ها تبدیل به خاک می شوند، مقادیر عظیمی از خاک را تشکیل خواهد داد که مجموع خاک های موجود روی زمین مشکل است بتواند پاسخگوی این عدد عظیم باشد، مگر اینکه بگوییم انسان ها در آن روز به صورت آدمکهای بسیار کوچکی محشور می شوند و آن هم عجیب به نظر می رسد. پاسخی که به این سوال داده می شود این است که حدود ۶۵ تا ۷۰ درصد بدن هر انسانی آب است، و با این حساب مواد خاکی برای ساختمان بدن یک انسان به ۳۰ درصد تنزل می یابد، ولی ما فرض می کنیم تمام وزن بدن را همان مواد خاکی تشکیل می دهد. یک کیلومتر مکعب خاک حدود دو الی سه تن وزن دارد و اگر هر انسانی به طور متوسط شصت کیلوگرم وزن داشته باشد، یک متر مکعب خاک می تواند جوابگوی ساختمان بدن چهل انسان باشد. روی این حساب یک کیلومتر مکعب که در واقع یک "میلیارد متر مکعب" خاک است، می تواند پاسخگوی جمعیتی در حدود هشت برابر جمعیت موجود امروز کره زمین باشد، و با توجه به اینکه جمعیت کره زمین در گذشته نسبت به امروز بسیار کم بوده، معلوم نیست که در تمام طول تاریخ زندگی بشر، چهل میلیارد نفر بر کره خاک آمده باشند. تازه این حساب مربوط به یک کیلومتر مکعب خاک است که در برابر حجم کره زمین بسیار ناچیز است. حال فکر می کنید حد متوسط عمر یک انسان چند سال است؟ یا به تعبیر دیگر چند سال طول می کشد تا یک نسل به طور کلی از میان برود و نسل دیگری جانشین آن شود؟ شاید حد متوسط آن پنجاه سال باشد یا کمی کمتر یا کمی بیشتر. بنابراین یک کیلومتر مکعب خاک می تواند هشت نسل یعنی چهارصد سال را در برگیرد. بنابراین برای یک میلیون سال عمر بشر تنها دوهزار و پانصد کیلومتر مکعب خاک کافی است و برای چهارمیلیون سال فقط ده هزار کیلومتر مکعب خاک لازم است. و می دانیم عمر بشر روی کره زمین مطابق هیچ نظریه ای به چهار میلیون سال نمی رسد، و نمی دانیم تا پایان دنیا چقدر فاصله باشد؟ به این ترتیب به هر حسابی که باشد مواد خاکی بدن انسانها در تمام طول تاریخ تنها در یک گوشه کوچکی از زمین جای

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

می گیرد. پس ادعای عدم کفایت خاک های کره زمین برای پاسخگویی به معاد جسمانی تنها از سوی کسی ممکن است گفته شود که آشنا با حسابهای ساده نباشد. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲، ج ۵، ص ۳۴۸)

نتیجه گیری

انسان از خاک آفریده شده و خاک یکی از نعمت های بارزش الهی و بستر زیبا و مناسبی برای کشاورزی است. کشاورزی و خاک، هدیه ای است از سوی زمین به انسان تا به وسیله آن بشر قدرت زندگی داشته باشد و بتواند به کمال مطلوب برسد. اما گاه انسان از اهمیت آنها در زندگی خود غافل است و بیشتر توجه خود را صرف صنعت می کند. یکی از ویژگی های کشاورزی آن است که طبیعت، سرمایه اولیه آن را به رایگان و سخاوتمندانه در اختیار انسان قرار می دهد و از سویی به شرط بهره برداری منطقی و منطبق با ظرفیت طبیعی آن ها هیچ زبانی برای محیط زیست ندارد، بلکه به گونه ای آن را شکوفا می سازد. لذا می توان گفت پیشرفت کشاورزی پایه مهمی در استقلال اقتصادی و بلکه سیاسی جامعه خواهد بود. پژوهش حاضر به بیان جایگاه و اهمیت آن در قرآن و روایات پرداخته و به این نتیجه رسیده است که کشاورزی بهترین ثروت خدادای که مایه عزت و شکوفایی جامعه می شود و زیباترین راه برای خدمت به خلق، شغلی مقدس برای انبیاء الهی بوده و رابطه خاک و آب و زمین و رویش گیاهان و تأمل در آن ها انسان ها را به قدرت، علم و حکمت الهی رهنمون می سازد. لذا بر انسان ضرورت دارد که به خوبی از این نعمت و لطف خداوند استفاده نماید تا شاهد جامعه ای آباد و شکوفا باشیم.

منابع

۱. قرآن کریم

۲. ابراهیمی، محمدحسین، کشاورزی در اسلام، سازمان کشاورزی استان قم، ۱۳۷۸

۳. ابن هائم، احمد بن محمد، التبیان فی التفسیر غریب القرآن، بیروت: دارالغرب الاسلامی، ۱۴۲۳

۴. آلوسی، محمود، روح المعانی فی التفسیر القرآن العظیم، بیوت: دارالکتب العلمیه، اول، ۱۴۱۵

۵. البغدادی، الخطیب، تاریخ بغداد، بیروت لبنان: دارالکتب العلمیه، بی تا

۶. حافظ، شمس الدین محمد، دیوان حافظ، بی نا، بی جا، بی تا

۷. حر عاملی، حر عاملی محمد بن حسن بن علی، وسایل الشیعه، قم: موسسه آل البیت، ۱۴۰۹

۸. حسینی، سید علی، طبیعت و کشاورزی از دیدگاه اسلام، قم: موسسه شقایق روستا، ۱۳۸۲

۹. شبر، سید عباله، تفسیر القرآن الکریم، بیروت: دارالبلاغه للطباعه و النشر، ۱۴۱۲

۱۰. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۷

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

۱۱. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲
۱۲. طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵
۱۳. کردوانی، پرویز، جغرافیای خاکها، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۸۷
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۶۵
۱۵. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار لدرر الاخبار الایمه الاطهار، بیروت: موسسه الوفا، ۱۴۰۴
۱۶. مصباح یزدی، محمد تقی، آموزش عقاید، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۱
۱۷. مصباح یزدی، محمد تقی، خداشناسی، کیهان شناسی و انسان شناسی، قم: انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۸
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴
۱۹. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، ج ۵، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۲
۲۰. نجفی خمینی، محمد جواد، تفسیر آسان، تهران: انتشارات اسلامیه، ۱۳۹۸
۲۱. هاشمی رفسنجانی، اکبر، تفسیر راهنما، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۶